

חיוב גידולי עציץ ובית כמצוות התלויות בארץ

ראשי פרקים

א. אילן בעציץ

ב. ערלה בספינה

1. שיטת המשנה למלך
2. שיטת האגלי טל
3. שיטת הקהילות יעקב
4. בערלה לא בעינן יניקה מהארמה

ג. אילן בבית

1. אילן וזרעים בבית
2. שביעית בבית מדרבנן

א. אילן בעציץ

בירושלמי פרק קמא דערלה הלכה ב גרסינן: רבי יצחק בר חקולה בשם חזקיה, הנוטע בעציץ נקוב חייב בערלה, רבי יוסי אמר מפני שהשורשים מפעפעין.

להלן שם בירושלמי: רבי ירמיה בעי, נטע בו דלעת מאחר שהוא כנקוב אצל האילן הוא כנקוב אצל הזרעים, ע"כ.

הר"ש פרק ב מפרש דהבעיה היא, אם אגב האילן נחשב העציץ כנקוב גם לגבי הדלעת. בביאור דברי הר"ש נראה לעניות דעתי, שהספק הוא האם הגדר של השורשים מפעפעין הוא דסופם להגיע לאדמה ועל כן אנו רואים את האילן כבר עתה כנטוע באדמה, או דילמא הגדר הוא שהשורשים מפעפעין וייצרו נקב בעציץ והעציץ נידון כבר כעציץ נקוב, לצד זה גם יתר הגידולים שבעציץ יתחייבו בתרומות ומעשרות.

הרמב"ם אינו מביא להלכה ספקו של רבי ירמיה בירושלמי וצריכים להבין טעמו.

ב. ערלה בספינה

1. שיטת המשנה למלך

במשנה למלך פרק ב מהלכות ביכורים מקשה אהא דתנן בפרק קמא דערלה במשנה ב דהנוטע בספינה חייב בערלה, ולא מחלקינן בין גוששת לאיגה גוששת. גם הרמב"ם בפרק י מהלכות מעשר שני הלכה ה כתב כן סתמא.

המשנה למלך מיישב קושי זה על פי הירושלמי דלעיל, דהשורשים מפעפעין, וגם לגבי ספינה קיים טעם זה.

תירוצו של המשנה למלך תמוה מאד, דאם נסבור דהגדר של השורשים מפעפעין הוא דיוצר נקב בעציץ וכבר מצתה יש לראות את העציץ כנקוב הרי במקרה דנן דהנדון הוא ספינה שדינה כעציץ נקוב, לרש"י דמיירי בשל חרס ולתוספות דמיירי בשל עץ, והבעיה בסוגיא היא הפסק האוויר או המים ולגבי הפסק אוויר או מים אין כל יתרון באילן. גם אם נסבור דהגדר של השורשים מפעפעין הוא דסופם להגיע לאדמה ועל כן נחשב האילן כנטוע הרי במקרה של ספינה קשה לראות את האילן כנטוע.

על קושי זה בתירוצו של המשנה למלך עומד באגלי טל מלאכת קוצר סימן ב סעיף קטן כב וז"ל: ואם היתה הספינה סמוכה לקרקע אפשר לומר שיעברו השורשים עד הקרקע אבל אם הספינה מהלכת כדרכה במים עמוקים הרבה שאי אפשר שיגיעו השורשים עד הקרקע מאי איכא למימר עכ"ל.

עוד קשה מהא דאמרינן עד כאן לא אמר רבי יהודה אלא בספינה העשויה לברוח, במקרה זה גם אם הספינה גוששת אין כל יתרון לשורשים המפעפעין, דבמצב של תנועה אין מקום לראות את האילן כנטוע.

2. שיטת האגלי טל

באגלי טל מיישב קושיית המשנה למלך על פי הירושלמי פרק קמא דערלה סוף הלכה ב, דגרסינן התם: רבי יוחנן בשם רבי ינאי, אילן שנטעו בתוך הבית חייב בערלה ופטור מן המעשרות דכתיב עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה, ובשביעית צריכה (ספק) דכתיב ושבתה הארץ שבת לה' וכתוב שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור.

וז"ל האגלי טל: ואולי יש לחלק בין מעשר לערלה כמו שחילק בירושלמי לעניין נוסע בבית, דחייב בערלה אף דפטור מן המעשר, משום דגבי ערלה כתיב ארץ ובית נמי ארץ היא, אבל לגבי מעשר כתיב שדה, ועל כן יש לומר דדווקא לעניין מעשר

בעינן נוגע בקרקע, דאוויר לא שדה הוא, מה שאין כן לעניין ערלה דאוויר נמי ארץ הוא עכ"ל.

לחידושו של האגלי טל הרי הדיון בגיטין (דף ז עמוד ב) לגבי הפסק אוויר בעציץ המונח על גבי יתדות ובהפסק מים בספינה שאינה גוששת או בספינה העשויה לברוח אינו אלא לגבי תרומות ומעשרות ושביעית, דבעינן גידולי שדה, אבל מבחינת יניקה מהאדמה אין האוויר מפסיק את החיבור לאדמה, ומכאן ההבדל באילן הבא בספינה בין ערלה לבין תרומות ומעשרות ושביעית, דלגבי ערלה לא בעינן שדה ומשמעות ארץ כולל גם נטוע באוויר, ברם לגבי תרומות ומעשרות ושביעית ארץ משמעותה שדה ולא אוויר.

להנחתו דעציץ המונח על גבי יתדות נחשב למחובר מבחינת היניקה מהאדמה, וכל הגידון הוא דאינו בגדר שדה, הוקשה לו מעציץ נקוב המונח על גבי יתדות לעניין שבת שנחשב לתלוש לדעת הרמב"ם, וכמו כן קשה מהכשר זרעים בעציץ נקוב המונח על גבי יתדות שיחשב כמחובר, וברמב"ם מפורש דנחשב כתלוש, עיין שם דנדחק טובא בישוב קושיות אלה.

בקהילות יעקב גיטין סימן ו הוסיף להקשות להנחתו של האגלי טל, דהבעיה בספינה שאינה גוששת ובעציץ נקוב המונח על גבי יתדות היא בעיה בגדר גידולי שדה, אם כן להא דבירושלמי מספקא ליה בדין גידולי בית בשביעית הכי נמי יש להסתפק לגבי שביעית בספינה שאינה גוששת והרי הרמב"ם פוסק דבאינה גוששת פטור לגבי שביעית.

3. שיטת הקהילות יעקב

בישוב קושיית המשנה למלך מהא דהנוטע בספינה חייב בערלה, ומשמע דגם בספינה שאינה גוששת, מחדש הקהילות יעקב דלגבי ערלה לא בעינן לא גידולי שדה וגם לא יניקה מהאדמה וסגי ביניקת אוויר ארץ ישראל, דהא כתיב ביה כי תבואו אל הארץ, אבל בשביעית כתיב ושבתה הארץ היינו דווקא גידולים מן הארץ. להנחתו זו הוקשה לו מדברי הירושלמי לגבי נוטע בעציץ שאינו נקוב, רבי יוסי אמר מפני שהשורשים מפעפעין אותו. ומיישב דבנוטע בעציץ שאינו נקוב קיים פגם ב"ונטעתם", דלאו היינו רביתיה, ומדמה זאת להא דאמרין במסכת שבת (דף קו עמוד ב) לגבי תולש מעציץ שאינו נקוב דפטור משום דלאו היינו רביתיה, דאין זה דרך גידולו.

גם אם נקבל את הלימוד לגבי גדר זה, דהיינו רביתיה, משבת לערלה, אכתי קשה דהא פגם זה קיים גם בעציץ נקוב.

4. בערלה לא בעינן יניקה מהאדמה

לעניות דעתי בהכרח לומר דדברי רבי יוסי, מפני שהשורשים מפעפעין, היא דעת יחיד, ושיטת הרמב"ם תתפרש לן שפיר אם ננקוט דלגבי דין ערלה לא בעינן לא גידולי שדה וגם לא גידולי קרקע דארץ ישראל, וכדכתיב כי תבואו אל הארץ ונטעתם, דלא בעינן כלל יניקה מהאדמה.

וז"ל הרמב"ם פרק י מעשר שני ונטע רבעי הלכה ח: הנוטע בעציץ שאינו נקוב חייב בערלה, אף על פי שאינו כארץ לזרעים הרי הוא כארץ לאילנות. והיינו דהגדר של ארץ לגבי זרעים משמעותו יניקה מהארץ, ואילו לגבי ערלה הגדל באוויר הארץ. להאמור מיושבת שפיר קושיית המשנה למלך, דלגבי ערלה לא אכפת לן בהפסק אוויר או מים דלא בעינן יניקה מהאדמה.

ביישוב קושיית המשנה למלך ממתניתין דפרק קמא דערלה משנה ב, דהנוטע בספינה חייב בערלה ולא מחלקינן בין גוששת ללא גוששת, למשנה דחלה פרק ב משנה ג בעפר חוצה לארץ הבא בספינה, דלגבי תרומות ומעשרות מחלקינן בין גוששת ללא גוששת - לרבי יוסי דסובר משום דהשורשים מפעפעין בהכרח לומר דנוקט דרבי יהודה לא בא לפרש אלא לחלוק, והלכה כרבנן, דגם לגבי תרומות ומעשרות ושביעית חייבים בספינה. ברם להא דנקטינן כהני אמוראי דרבי יהודה בא לפרש בהכרח דלית להו טעמא דרבי יוסי דהשורשים מפעפעין אלא דהגדר של ארץ לגבי ערלה שונה.

גם טעמו של רבי יוחנן בשם רבי ינאי שם בירושלמי בערלה הלכה ב שהבאנו לעיל לגבי אילן שנטעו בתוך הבית מתפרש שפיר בהבחנה של ארץ לגבי מעשר ולגבי ערלה.

אם כנים אנתנו בדרכנו זו מתורץ שפיר הא דהקשינו לעיל למה לא הביא הרמב"ם את ספקו של רבי ירמיה, נטע בו דלעת מאחר שהוא כנקוב אצל האילן כנקוב הוא אצל הזרעים, דספק זה קיים רק לדרכו של רבי יוסי דהשורשים מפעפעין, ברם להא דהרמב"ם שונה כדעת כל האמוראים דהמיוחד באילן לגבי ערלה דלא בעינן יניקה מהאדמה אין מקום לספקו של רבי ירמיה.

ג. אילן בבית

1. אילן וזרעים בבית

בירושלמי ערלה פרק ב גרסינן: רבי יוחנן בשם רבי ינאי, אילן שנטעו בתוך הבית חייב בערלה ופטור מן המעשרות דכתיב עשר תעשר את כל תבואת זרעך

היוצא השדה, ובשביעית צריכה (ספק), דכתיב ושבתה הארץ שבת לה' וכתיב שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור.

במיצוי דברי הירושלמי וספקו לגבי אילן שנטעו בתוך הבית לגבי דין ערלה מעשרות ושמיתה נמצא דלגבי שמיתה אין מקום להבחנה מכוח הגדר המיוחד של ארץ לאילן ולזרעים, שהרי יסוד הספק לגבי שמיתה הוא המצווה, ושבתה הארץ, כלומר לא לפגוע בשבת הארץ, ולא שאני לן אם נוטע בשביעית או זורע.

בפאת השולחן נוקט להלכה דמכיוון דשביעית בזמן הזה מדרבנן הרי ספקו לקולא. הכרעתו זו לקולא קמו עליה עוררין שהרי יסוד ההלכה הוא מדאורייתא.

אילולי דמסתפינא הוי אמינא דספקו של הירושלמי בנטע אילן בבית לגבי שביעית לא נשנה אלא לגבי נטיעת אילנות, אבל לא לגבי זריעה בתוך בית, שהרי ספקו של הירושלמי נובע מכך דההלכה דשביעית תרתי אית בה, איסור גברא - שדך לא תזרע ואיסור חפצא - ושבתה הארץ. אפשר דספק זה לא נשנה אלא לגבי נטיעת אילן דנטיעתו באדמה פוגעת בחפצא של שביתת הארץ, מכיוון שהשורשים חודרים לעומק האדמה דאיננה בטלה לבית. ברם זריעה בתוך הבית אינה פוגעת באיסור של ושבתה הארץ, דקרקע הבית אינו לא שדה ולא ארץ אלא בית.

בדרכנו זו מיושבת קושיית הקהילות יעקב על האגלי טל דיישב את קושיית המשנה למלך בהא דקבעה המשנה דאילן הבא בספינה חייב בערלה ולא חלקה בין גוששת לאינה גוששת, דהפגם באינה גוששת הוא דהאוויר אינו בגדר שדה, ולגבי ערלה לא בעינן שדה. והקשה הקהילות יעקב דאם כן למה באינה גוששת פטורה גם מן המעשרות ומן השביעית והלא לגבי שביעית מספקא לן בירושלמי.

להא דהעלינו דספקו של הירושלמי הוא דלגבי שביעית קיים איסור חפצא של ושבתה הארץ וזה אינו אלא לגבי אילן דשורשיו חודרים לעומק האדמה שאינה בטלה לבית, ברם לגבי זרעים הרי השם בית מפקיע את איסור שמיתה הן מבחינת האיסור של לא תזרע והן מבחינת האיסור של ושבתה הארץ, הרי בנידון של זרעים בספינה דינם לגבי שמיתה כדינם לגבי מעשרות דהאוויר אינו לא בגדר שדך ולא בגדר ושבתה הארץ ומיושבת קושיית הקהילות יעקב.

2. שביעית בבית מדרבנן

הרמב"ם בפרק י מהלכות מעשר שני ונטע רבעי הלכה ט מביא להלכה דין ערלה בבית וז"ל ואילן שנטעו בתוך הבית חייב בערלה. בפרק א מהלכות מעשר הלכה ו מביא להלכה דאילן שנטעו בתוך הבית פטור מתרומות ומעשרות. ואילו ספקו של הירושלמי לגבי שביעית אינו מביא.

הגרש"ז אוירבך בספר מנחת שלמה סימן כא סעיף קטן ז הדין בזריעה בתוך בית מקורה לגבי שמיטה מביא את פסק פאת השולחן דספיקא דרבנן לקולא ומקשה עליו מהא דהרמב"ם נוקט דגם לגבי תרומות ומעשרות דפטור מדאורייתא, מכל מקום חייב מדרבנן, וז"ל: אילן שנטעו בתוך הבית פטור מן המעשרות, שנאמר עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא מן השדה. ויראה לי שהוא חייב במעשרות מדבריהם, שהרי תאנה העומדת בחצר חייב לעשר פירותיה אם אספן כאחת. והכי נמי לגבי שמיטה דמספקא ליה לירושלמי מכל מקום מדבריהם חייב.

להא דהעלינו דהנידון בירושלמי הוא מעשר של אילן, והכי נמי נטיעה של אילן בבית מקורה לגבי שמיטה, ברם זרעים בבית מקורה לענין שמיטה כזרעים לענין מעשר, להאמור דברי הרמב"ם - "יראה לי שהוא חייב מדבריהם" - מתייחסים לפירות אילן הנלמד מתאנה העומדת בחצר, אבל זרעים שנוצעו בבית מקורה פטורים הן מדאורייתא והן מדרבנן, הן לגבי מעשרות והן לגבי שמיטה.

עיינן במהר"י קורקוס דנוקט בהבחנה זו לגבי חידושו של הרמב"ם גופא, דגם לגבי תרומות ומעשרות דפשיטא לן בירושלמי דבנוטע אילן בתוך הבית פטור משום דבתרומות ומעשרות כתיב שדך, מכל מקום מדרבנן חייבים מהא דתאנה הגדלה בחצר דחייבת מדבריהם, דכל זה לגבי תרומות ומעשרות דאילן אבל לגבי זרעים גם מדבריהם אין חיוב.

נמצינו למדים מהבחנתו זו של הרמב"ם בהלכות מעשר שני ונטע רבעי במשמעות של ארץ לגבי ערלה ולגבי מעשרות, וז"ל בפרק י הלכה ח: "הנוטע בעציץ שאינו נקוב חייב בערלה, אף על פי שאינו כארץ לזרעים הרי הוא כארץ לאילנות", דלגבי ערלה אינו קשור כלל ליניקה מהארץ, אלא דכתיב בבואכם לארץ, ואילו לגבי מעשר המשמעות היא יניקה, דכתיב עשר תעשר היוצא מן השדה.

כהבחנתו זו קיימת גם הבחנה לגבי שביעית בין זריעה לנטיעה, וזריעה זהה עם שדה ובית אינו שדה וגם אינו כלול בשבתה הארץ. ברם לגבי נטיעה אמנם קיים גם שדה אילן, אך אילנות אינם ניטעים רק בשדות, ועל כן המושג של שבתה הארץ לגבי אילן הוא יניקת שורשיו ממעמקי האדמה, וגדר זה של ארץ-אדמה קיים גם באילן הנוטע בתוך בית.

הוי אומר משמעות דברי הרמב"ם - "אף על פי שאינו כארץ לזרעים הרי הוא כארץ לאילנות" - אינה מפאת ששורשי אילן מפעפעים וכדברי רבי יוסי, אלא במשמעות השונה של ארץ לגבי זרעים ולגבי אילנות.